

akad. prof. dr. France Bernik

ODGOVORNOST DO SVETA VREDNOT IN ZGODOVINE

Kaj je odgovornost? Kakšna je njena vloga v življenju ustvarjalnih posameznikov, pa tudi v širši skupnosti, ne nazadnje v narodu oz. državi?

Odgovornost sodi med ključne, v javnosti pogosto uporabljane pojme, kot so poštenost, verodostojnost, kakovost, odličnost. Pojemovno najbližja odgovornosti je poštenost, kar je opazil že Anton Trstenjak, ki je vzajemnosti obeh pojmov odmeril celo poglavje v svoji knjigi Slovenska poštenost (1995). Zanj sta poštenost in odgovornost sinonima, soznačnici, različna izraza za enak ali močno soroden pojem, vendar je videl Trstenjak v odgovornosti nevarno teknico stari slovenski poštenosti in uporabil je številne argumente, da bi dokazal, kako je poštenost širši, ustrežnejši pojem za tisto, kar je želel izraziti. Ker mu je šlo izključno za moralni pojem, za "celotno moralno zavest" človeka, ko je primerjal oba izraza, je poudarjal razliko med njima. Trdil je, da tudi odgovornost predstavlja odnos do nekoga drugega, da pa gre pri poštenosti predvsem za odnos do samega sebe, do "svoje vesti". Če je odgovornost po njegovem izrazu heteronomne etike, od drugih določene etike, je poštenost "izraz avtonomne morale". Pošten je, pravi Trstenjak, "človek v samem sebi in pred samim seboj", hkrati pa se more, dodaja, čutiti odgovornega tudi pred "kakšnim višjim bitjem" in se naslanjati "na etos desetih božjih zapovedi". Kot vidimo, je Trstenjak ostal v območju moralnega. Povsem obrobni pomen je pripisal razmerju med osebno in družbeno odgovornostjo

in v svojem razpravljanju je samo nakazal povezanost odgovornosti s kakovostjo dela oz. delovne storilnosti.

Tema pričujočega razmišljanja je širša. Odgovoriti poskuša na vprašanje, kaj nam danes pomeni odgovornost ne samo v moralnem smislu, čeprav predvsem v tem, in kakšna je možna vzajemnost med odgovornostjo in človekovo ustvarjalnostjo, njegovim hotenjem po nadpoprečnem, kakovostnem, odličnem.

Odgovornost je antropološki pojem novejšega izvora, pojem iz antropološke filozofije, ki ga biblija ne pozna. Danes pomeni vzajemnost, soodnosnost dveh dejavnikov: osebe oz. nosilca odgovornosti in legitimno pristojnost, ki ji je oseba z odgovornostjo zavezana. Kaj je ta pristojnost, izhaja iz pojma odgovornosti, v katerem filozofi kot najbolj bistveno vidijo odgovor: odgovoriti, biti dolžan odgovoriti, odgovoriti na besedo, predpise, zakone, načela, vrednote. Ko posameznik prostovoljno sprejme odgovornost, sprejme tudi njene posledice oz. sankcije. Postane pravni, strokovni, moralni, religiozni ali siceršnji subjekt.

Z odgovornostjo so zvezane odločitve in posledice odločitev, tudi krivda. Krivda različne vrste. Pravna in moralna krivda lahko npr. sovpadata, ni pa nujno. Nekrivdno, zlasti moralno nekrivdno življenje – trdijo antropologi – sploh ni mogoče, saj se moralnim konfliktom v odločilnejših položajih življenja ni mogoče izogniti. Navadno izbiramo med alternativnimi možnostmi in neredko zavestna odločitev za neko normo pomeni zanikanje druge. Kakorkoli se že odločimo, vedno kršimo vsaj eno od veljavnejših norm, zlasti če gre za protisloven sklop prepletenih argumentov kot npr. pri evtanaziji. Sankcijam oz. krivdi se pri odgovornosti lahko izognemo samo, če se odgovornosti odpovemo, če se odpovemo lastni avtonomnosti, lastni svobodni volji in odločitve prepustimo drugim. Ko pa se odpovemo lastni avtonomnosti, se odpovemo bistvenemu delu svoje osebnosti. Človek, ki išče ali najde lastno istovetnost, se zato posledicam odgovornosti ne more odtegniti. Z odločitvami, tudi takimi, ki se bodo obrnile proti njemu, sooblikuje svoje življenje, čeprav ve, da se z uresničevanjem nekaterih možnosti zapira drugim. Ta položaj imenuje Martin Heidegger "das existenziale Schuldigsein des Menschen",

eksistencialna krivdnost človeka.

Če pravimo odgovornost, mislimo seveda na osebno odgovornost, ki iz posameznika dela osebnost. Nasprotno – skupna ali družbena odgovornost zamegljuje realno stanje stvari in demotivira posameznika. Zakriva resnico o njegovih strokovnih, človeških, moralnih in drugačnih vrednotah.

In kako v konkretnih razmerah konkretno uresničevati osebno odgovornost?

Odgovor na zastavljeno vprašanje nam daje filozofija odgovornosti, ki se opira na etiko, na etična načela mišljenja in ravnanja. Gre za deontološko in teleološko etiko, čeprav ne za obe v enaki meri, ker sta močno različni. Prvi so moralno načelo in moralne zapovedi samozadostne, obstajajo brez sklicevanja na nekaj drugega, zunanjega. Pomembno je dejanje, brez upoštevanja posledic. Teleološka etika pa je utemeljena na zunanjem etičnem načelu in njegovi uporabnosti. Pri njej štejejo zgolj učinki, dejanja, neodvisno od moralne stopnje samega dejanja. Max Weber, veliki sociolog in kulturolog v začetku preteklega stoletja, je iz obeh oblikoval dva temeljna, v bistvu različna etična položaja, v katerih se odločajo posamezniki, občutljivi za odgovornost svojega ravnanja: Nazorska etika, etika iz prepričanja – *Gesinnungsethik* – presoja dejanja, njihovo moralno vrednost po tem, če so skladna z vrhovnim etičnim načelom, posledice dejanj niso pomembne. Obsoja torej moralno sporna sredstva, tudi takrat, če so edina možnost za uresničitev moralnega načela, moralnega cilja. Tak način etičnega razmišljanja odkriva Weber v Novi zavezi, v pridigi na gori, in se mu v nepopolnem svetu v katerem živimo, ne zdi smiseln. Nasprotno vidi odgovornostna etika – *Verantwortungsethik* – naš svet z vsemi pomanjkljivostmi in slabostmi. V tem smislu je mogoče, včasih celo nujno uporabiti tudi moralno sporna sredstva za svoja dejanja, toda zanje je treba prevzeti odgovornost, kot za vse posledice naših odločitev. Če se npr. znajde zagovornik odgovornostne etike, h kateri se prišteva Weber, v fazi odločanja, mora z racionalnimi razlogi premisliti dejanje, poskušati mora predvideti njegove posledice, natanko predvideti jih ne more, ter najti najustreznejšo pot za uresničitev

etično vrednega cilja. V nasprotju z nazorskim etikom, ki se opira na vrhovno etično načelo zunaj sebe, se mora odgovornostni etik odločati sam po svoji vesti in zavesti. V tem se izraža njegova dostojanstvenost.

Razmislek o konkretni odgovornosti nas seveda pripelje k slovenskim razmeram, k številnim strokam in poklicem pri nas, predvsem tistim, ki odločilno vplivajo na družbo, sprožajo in nadzorujejo gibanja v njej, ustvarjajo javno mnenje in podobno. Kolikor kritično tehtamo njihovo delo in ga vrednotimo po merilih odgovornostne etike, se sprašujemo, ali nismo npr. v politiki, kjer je položaj najbolj pereč, s kulturo odgovornosti v velikem zaostanku? Ste že slišali za politika, ki bi javno priznal svoje zmote in ostal v politiki? Mar hudo okrnjena politična odgovornost ne prehaja že v neodgovornost in njeni negativni zgledi ne načenjajo drugih področij javnega delovanja? Sprašujemo se – ponavljam – ne razsojamo, hkrati pa mislimo, da je tako stanje nedvomno posledica krize vrednot ali izgube vrednot in da se rešitev nakazuje bodisi v obnovi oz. prenovi starih vrednostnih sistemov ali v utemeljitvi novih. Samo vrednote in njihovo odgovorno uresničevanje bi moglo preusmeriti zdajšnje dogajanje v normalnejši tok stvari.

Vendar ne gre zanikati, da obstoj samostojne države spodbuja pri nas sproščanje pozitivnih energij. Kot posebna oblika odgovornosti do zgodovine se prebujajo volja po ustvarjalnem pristopu do stvari v številnih strokah. Priče smo prizadevnemu stremljenju po preseganju poprečnih, obveznih norm ali vzorcev v gospodarstvu, znanosti, kulturi. Tudi v umetnosti je opaznih več teženj po premagovanju tipičnega in prodoru v višjo kakovost, v odličnost. Uveljavljati se začne zavest odgovornosti, ki ne deluje kot omejitev, temveč kot spodbuda, kot izziv, kolikor je sprejeta prostovoljno in v polnem obsegu. Odgovornost postaja ena od najpomembnejših komponent v istovetnosti posameznika, ki omogoča sprostitve njegovih apriornih nadarjenosti in jih usmerja v ustvarjalnost. Na ustvarjalni moči posameznikov v vseh območjih duha in razuma pa temelji sodobna družba in njen razvoj v prihodnosti.
